

Anotácie

Všeobecné / General

JELÍNEK, Pavol (ed.). *Čriečky : Zborník Martine Kušnírovej in memoriam*. Malacky : Pavol Jelínek, 2020, 232 s. ISBN 978-80-570-1700-4.

Úkladná vražda, ktorá sa odohrala začiatkom roka 2018 vo Veľkej Mači, mala nepochybne rozsiahly dopad na celospoločenské dianie na Slovensku v nasledujúcich rokoch. Udalosť sa na niekoľko mesiacov stala dominantnou témou slovenských médií, nakoľko bol pri nej zavraždený investigatívny novinár Ján Kuciak, pričom jeho smrť s veľkou pravdepodobnosťou súvisela s jeho prácou. Ďalšou obeťou tohto zločinu bola Kuciakova snúbenica, archeologička Martina Kušnírová. Práve jej je venovaný zborník *Čriečky : Zborník Martine Kušnírovej in memoriam*, ktorý vyšiel v roku 2020.

Zostavovateľ zborníka Pavol Jelínek v úvodnom predslove o vydaní zborníka hovorí, že „zvykne sa vydať pri úmrtí významného archeológa. Martina Kušnírová k nim nepochybne patrí, aj keď pomohla dejinám inak, ako je pre archeológov obvyklé“. Zborník, vydaný na počesť jej pamiatky obsahuje nielen odborné texty, ale aj osobné vyjadrenia jej známých. Publikácia preto pôsobí emotívne, čo je, bohužiaľ, pochopiteľné. Osobné vyjadrenia spomienok na zosnulú archeologičku sú témou prvých troch a predposledného článku, ich autormi sú Vladimír Mitáš, Alica Javorková, Martina Vnučková a Noémi Beljak Pažinová.

Súbor vedeckých textov otvára príspevok *Nálezy kamennej industrie z Pustého Černého v kontexte pravekého vývoja na Východoslovenskej nížine*, ktorého autorom je Štefan Olšav. V nasledovnom príspevku Pavol Jelínek, Michaela Dörnhöferová, Lucia Gdovinová a Ludmila Iliášová predstavili nedávno objavený žiarový hrob lengyelskej

kultúry pri obci Gajary. Tento text sa dotýka aj zvieracej symboliky, teda témy, ktorej sa Martina Kušnírová venovala počas štúdiá. Pavol Bobek a Vladimír Mitáš v nasledujúcom článku predstavili archeologické nálezy z intravilánu obce Mojmírovce, ktoré zaraďujú k tzv. bolerázskej skupine. Ďalší text nesie názov *Výšinné sídla z obdobia eneolitu na strednom Považí*, jeho autorom je Peter Schreiber. V nasledovnom príspevku, nazvanom *Spojenie božského páru ako záruka večného kolobehu života*, Veronika Dubcová priblížila reálie z doby bronzovej z oblastí východného Stredomoria, predovšetkým však Grécka. Jozef Košťal ponúkol zamyslenie nad stavom výskumu a doterajšími poznatkami, ktoré sú známe o regióne Orava a ich interpretáciou. Andrea Námerová vypracovala text, v ktorom zhrňuje dejiny kočovných Skýtov. Radoslav Čambal sa zamestal na problematiku laténskych reťazových opaskov z oslíkových článkov, ktoré boli nájdené v pohorí Malé Karpaty.

Väčšina článkov vy publikovaných v tomto zborníku sa nijako zvlášť neodlišuje od bežných textov z pera archeológov. Určitou výnimkou je príspevok *Archeológia Gregoroviec od kolektívu autorov*. Nejde o popis nových objavov, ale o sumarizáciu doterajšieho archeologického bádania v obci Gregorovce, rodisku Martiny Kušnírovej. V jeho závere nájdeme konštatovanie, že dejiny rodnej obce sú často srdcovou záležitosťou archeológov, čo ich nezriedka motivuje k ich výskumu, čo ale Martine Kušnírovej „osud znemožnil“. Obdobná sumarizácia archeologického výskumu menšej obce je skôr výnimkou a je smutné, že jeho vznik podnietila až tragická udalosť.

Príspevok k poznaniu vrcholnostredovekých sídlisk na Iavobreží Torusy je dielom Jakuba Tamaškoviča a Daniela Javoreka. Daniel Antoni na niekoľkých stranách analyzoval starší nález bojového kladiva, ktoré bolo objavené na hrade Devín. Do celoeurópskeho rámca je zasadený text od Jakuba Havlíčka, ktorý sa zaoberal príveskami, retiazkami a náhrdelníkom, ktoré pochádzajú z 12. – 15. storočia.

Nasleduje článok o archeologickom dedičstve, ktorý napísal Matúš Sládok. Zaoberal sa v ňom dlhodobým problémom ochrany archeologických lokalít pred vykrádačmi a objasnil, ako postupovať pri náhodnom nálezte archeologického objavu a kedy je možné získať nálezne. Vzhľadom k predpokladanému záujmu nielen archeológov, ale širšej odbornej, či dokonca laickej verejnosti je umiestnenie tohto príspevku v zborníku veľmi vhodné.

Posledný text z názvom *Zvieracia symbolika v strednom neolite* je zložený z úryvkov bakalárskej práce Martiny Kušnírovej, obhájenej v roku 2012. Výber sekvencií textu a redakčné úpravy realizovala Noémi Beljak Pažinová, ktorá bola pri vypracovávaní bakalárskej práce školiteľkou Martiny Kušnírovej.

O zavraždenej Martine Kušnírovej sa od roku 2018 napísalo mnoho, bohužiaľ, však najmä v kontexte jej úmrtia. Vznik publikácie zameranej na jej profesiu a výskum možno jednoznačne uvítať, a hoci neradi, musíme naň nazerať ako na komplexné zhrnutie jej kariéry. Preto je podľa nášho názoru škoda, že v ňom nenachádzame napr. komplexný prehľad lokalít, kde a kedy sa zúčastnila archeologických výskumov v teréne. Z niektorých textov a fotografií v publikácii má čitateľ možnosť zistiť, že sa podieľala na vykopávkach pri Ružomberku, v Cinobani a v Lietavskej Lúčke, avšak nemožno zistiť či sa podieľala na výskume aj na iných lokalitách. Publikáciu mohli sprehľadniť taktiež abstrakty pred jednotlivými príspevkami.

Záverom možno povedať jediné „*requiescat in pace*“.

Tomáš Pastucha

Antika / Antiquity

PRUDOVIČ, Marek. *Ústava rímskej republiky*. Praha : Leges, 2021, 179 s. ISBN 978-80-7502-545-6.

Nová monografia z oblasti histórie a právnej vedy doktora práv Mareka Prudoviča sa zaoberá rímskou ústavou so širším vymedze-

ním práve na obdobie republiky. V rámci jednotlivých kapitol sa autor tematicky venuje jedinečnému, písomne zachovanému ústavnoprávnemu dokumentu.

Kniha *Ústava rímskej republiky* sa v širšom kontexte síce zameriava na obdobie republiky, no čitateľovi v krátkosti predostiera základný, chronologický prehľad rímskych dejín, ktorého text už v úvode sprevádza a dopĺňa vo forme informatívnej tabuľky prezentujúcej práve periodizáciu spomínaných dejín. Pre lepšie pochopenie skúmanej problematiky totiž autor považuje za dôležité tieto skutočnosti poznať a taktiež sa v krátkosti zaoberá aj obdobím pred založením mesta Rím. V prehľadne spracovanom úvode sa okrem iného venuje aj základom antického práva, skúmajúc pritom vplyv gréckej filozofie a kultúry. V tejto súvislosti autor kladie dôraz na fakt, že sa Rimania gréckou kultúrou síce inšpirovali, no neprebrali ju ako celok.

Kapitoly prezentujúce jadro monografie sú obsahovo zamerané na viaceré oblasti práva, pričom autor kladie dôraz najmä na deľbu moci, ktorú popisuje ako jednu z najpokrokovejších a najvýznamnejších črt rímskej ústavy. Nemalá pozornosť je teda venovaná jej zmiešanej povahe, charakteristickej vplyvom viacerých črt rôznych foriem vlád. Kapitoly sú celkovo sprevádzané citátmi známych veľikánov ako Marcus Tullius Cicero, Titus Livius či Niccolò Machiavelli a ďalších. Za pridanú hodnotu možno považovať aj to, že sa autor zameral na špecifická antického a nielen rímskeho občianstva.

Osobitú kapitolu však tvoria rímski magistráti v období republiky, ktorým je v monografii do istej miery venovaná zvýšená pozornosť. V tejto súvislosti sa totiž autor venuje dodnes nie úplne objasnenému pojmu magistrátov, ktorých opisuje ako najunikátnejší štátny orgán celého antického sveta. Skúma nielen ich význam, delenie či spoločné znaky, ale taktiež to, ktoré spoločenské vrstvy mali pre magistratúru prístup. Priestor je taktiež venovaný vybraným pozitívam súvisiacim s ich pôsobením. Zaujímavé sú však najmä postrehy právneho charakteru, ktoré popisujú napr. zodpovednosť magistrátov za výkon svojho úradu ako počas úradného obdobia, tak aj po

jeho skončení. Kapitola čitateľovi predstavuje istý dobový obraz výzoru a výsad magistrátov vcelku keďže okrajovo sú spomínané aj ich insígnie a tiež „právo mena budovy“.

V rámci monografie sa autor zaoberá aj nemenej zaujímavými dobovými skutočnosťami, ktoré sa týkajú postavenia senátorov. Vzhľadom na vyššiu mieru prestíže a dôstojnosti totiž nemohli vykonávať určité povolania ako lanista, herec či gladiátor a pod. Popisuje však aj iné podmienky ako napríklad, že funkciu senátora nemohli vykonávať občania obchodujúci so štátom. Tento fakt vysvetľuje ako pravdepodobnú ochranu pred korupciou. V súvislosti so skúmanou problematikou sú súčasťou celkového textu aj autorove osobné úvahy o význame a zmysle vybraných prvkov foriem vlád v ústave. V tomto zmysle sa v rámci rímskej ústavy zamýšľa nad jej zmiešaným charakterom a objektívne osvetľuje jej vyváženosť s podstatným dôrazom na už spomínanú delbu moci.

Monografia *Ústava rímskej republiky* je pozoruhodnou publikáciou, ktorá odborne stvárnjuje jedno z najzaujímavejších období antického sveta. Ako celok čitateľovi prezentuje správne chápanie rôznych štátnych orgánov činných v starovekom Ríme. V záverečnej kapitole je pozornosť upriamená na Ústavu rímskej republiky v dejinách a z časti aj jej vývoju v období cisárstva. Kapitola je tiež orientovaná na rímsku ústavu z pohľadu neskorších ústavných systémov. Vzhľadom na autorovu iniciatívu možno skonštatovať, že vcelku ide o komplexné a náučné dielo ponúkajúce po viacerých stránkach nový pohľad na skúmanú problematiku. Uvedená publikácia je síce písaná odborným štýlom, no svojím obsahom môže zaujať nielen odborníkov, ale taktiež verejných zaujímajúcich sa o dejiny súvisiace s Rímom.

Pavol Vlček

WRIGHT, Nicholas Thomas. *Pavol: Život a dielo apoštola národov*. Bratislava : Porta Libry, 2021. 400 s. ISBN 978-80-8156-237-2.

Apoštol Pavol patrí medzi najvýznamnejšie osobnosti ranokresťanského vývoja. Ano-

vaná kniha je výsledkom dlhodobého výskumu anglikánskeho biskupa a teológa N. T. Wrighta, ktorý sa venuje historickému pozadiu Novej zmluvy s osobným akcentom na výskum apoštola Pavla.

Cieľom predkladanej knihy je analyzovať život apoštola Pavla a čo najprehľadnejšie zhrnúť všetky relevantné dôkazy o Pavlovi. Kniha čerpá z historických hypotéz iných diel, ako je napríklad od Stephena Mitchella *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor* alebo dielo od George S. Duncan *Paul's Ephesian Ministry: A reconstruction*. Síce sa jedná o životopis, ale cieľom autora nie je zahrnúť čitateľa nevyčerpatelným súborom faktov. Autor sa preto nevenuje každej oblasti z Pavlovho života, čo by sa nedalo vtesnať do jednej publikácie. Wright novým spôsobom syntetizuje poznatky, účelovo vyberá podstatné udalosti zo života Pavla a ozrejmjuje základy doby, ktoré sú bez širšieho kontextu pre súčasného človeka ťažko pochopiteľné. Wright v knihe pracoval s Bibliou ako s primárnym prameňom. Taktiež pracoval so sekundárnou literatúrou, kde konfrontoval, ako aj ozrejmovoval isté napätie medzi biblickým posolstvom s historickým výskumom.

Pred ponorením sa do hlavného textu nájdeme v knihe zoznam máp, ktorých je celkovo šesťnásť. V úvode autor rozvádza celý rad otázok, na ktoré hľadá v knihe odpoveď. Kládne si otázky, ako napríklad „Prečo bolo Pavlovo hnutie také úspešné?“, „Prečo sa tieto malé spoločenstvá, založené týmto Židom putujúcim z miesta na miesto, stali „cirkvou“? alebo „Prešiel Pavol od jedného náboženstva k druhému?“ a iné. Z metodologického hľadiska je snahou autora preniknúť do mysle ľudí, ktorí premýšľali inak ako my, a následne sa pokúsiť z nahromadených informácií vyskladať *prima facie* prípad.

Kniha má členitý obsah. Celkovo má trinásť kapitol, ktoré sú rozdelené do troch väčších častí. V prvej časti, s názvom *Začiatky*, autor spracováva obdobie Pavlovej mladosti. Táto časť má štyri kapitoly s názvom *Horlivosť, Damask, Arábia a Tarzus a Antiochia*. V kapitole *Horlivosť* Wright ukazuje na významné osobnosti izraelských

dejín, ktoré zrejme Pavla ovplyvnili v jeho ďalšom smerovaní (s. 40 - 42). Opisuje historický kontext mesta Tarsus, v ktorom Pavol vyrastal. Tarsus bolo centrom politiky, filozofie, kultúry a priemyslu. Zmieňuje sa tak o židovskom vplyve na toto mesto, ako aj o gréckom. Časť gréckych filozofov sa totiž po nútenom odchode z Atén v tomto meste usadila. Tarsus preto malo slušné intelektuálne zázemie, ktoré dalo Pavlovi prehľad o myslení doby, nakoľko prvky myslenia vtedajšej filozofie sú evidentné v jeho listoch.

V kapitole *Damask* autor ostro kritizuje používanie historickej psychológie pri otázke Pavlovho obrátenia, nakoľko tvrdí, že pri historickom výskume je takmer zbytočná (s. 50). V tomto prípade sa autor pozerá, čo o subjekte vieme pred a po danej udalosti. Informácie potom zasadzujú do kultúrneho a duchovného židovského sveta tej doby. Zaujímavé je spracovanie tzv. tichého obdobia Pavlovho života (od roku 36 do roku 46), kedy nemáme zmienky o jeho živote. Wright sa pokúsil priblížiť tri hypotézy, ktoré ozrejmuje a plynulo spájajú obdobie medzi Pavlovým obrátením a následnou misijnou aktivitou (s. 73 - 75). Samozrejme, že sa s istotou nedajú tieto hypotézy potvrdiť, ale nepriamymi dôkazmi sa autor pokúšal priblížiť k historickému obrazu. Zmieňuje sa aj o vyrábaní stanov, čo bol zrejme rodinný biznis.

Nasleduje druhá časť, ktorá má deväť kapitol. Rozvíja Pavlovu misijnú činnosť a zaznamenáva pohyb medzi jednotlivými mestami v Malej Ázii a na Balkáne. Zaujímavé môže opis Pavlovho vnútorného zápasu v kapitolách *Efez I* a *Efez II*. Posledné dve kapitoly tretej časti približujú Pavlove cesty na západ impéria, do Ríma a Španielska. Na otázku, či sa Nero stretol s Pavlom, podľa Wrighta nepoznáme odpoveď. Knihu uzatvára kapitolou s názvom *Výzva apoštola Pavla dnes*.

Wright obrazne tvrdí, že Pavol doslova prehlto Bibliu v celku (s. 28). Pavol okrem slušného filozofického poznania bol teológom, ktorý poznal hebrejskú Bibliu veľmi dobre. Evidentné je, že ak chce historik pochopiť osobnosť apoštola Pavla, nemôže sa obmedziť len na prácu s primárnymi prameňmi a sekundárnou literatúrou. Bez hlbokého poznania biblického príbehu a židovskej kultúry ostane

obraz o apoštolovi národov výrazne ochudobnený. Historik sa preto musí pohybovať na pomedzí histórie, filozofie a teológie. Vtedajšia doba nepoznala sekularizáciu, prísne oddelovanie svetského a duchovného. Náboženské myslenie bolo centrálnym spôsobom života a uvažovania človeka. Historický výskum tohto obdobia bez pochopenia duchovného kontextu by bol zbytočný, pretože by vo veľkej miere okresával skutočnú realitu doby.

Knihá obsahuje poznámky ku slovenskému prekladu, kde sa ozrejmuje používanie mien Saul a Pavol alebo používanie malých písmen v slove duch a syn. Obe poznámky ozrejmuje dobový kontext (autori v Novej zmluve nemali v gréčtine k dispozícii veľké a malé písmená na odlišenie významovej dôležitosti). Ďalej publikácia obsahuje chronologickú tabuľku, register biblických textov, register pojmov a poznámky. Autor necituje v knihe pod čiarou, ale poznámkový aparát nájdeme na konci knihy. Hlavným prameňom sú jednotlivé biblické listy apoštola Pavla. Cituje taktiež iných antických autorov, ako napríklad Ovidia alebo Aischyla. Okrem toho pracuje aj so sekundárnou literatúrou.

Viacere historické súvislosti dostávajú v jeho interpretácii nový nádych a pomáhajú sa pozrieť historikovi na niektoré aspekty Pavlovho života inak. Jeho kniha otvára celý rad otázok a ukazuje sa, že história je nevyčerpatelným zdrojom inšpirácie. Evidentná je usilovnosť pisateľa a práca s historickým kontextom, ktorý poznal autor veľmi dobre.

Samuel Červeňanský

20. storočie / 20th century

VRÁBEL, Ferdinand. *Vlastenci a hrdinovia : Slováci v prvom odboji*. Bratislava : Nadácia Milana Rastislava Štefánika, 2021, 168 s. ISBN 978-80-972465-3-2.

Nadácia Milana Rastislava Štefánika vydala roku 2021 monografiu Ferdinanda Vrábela s názvom *Vlastenci a hrdinovia : Slováci v prvom odboji*. Vydanie publikácie bolo pôvodne plánované na rok 2020, teda na sté výročie návratu posledných legionárov

z Ruska. Pandémia koronavírusu však jej vydanie pozdržala. Ako sa môžeme dočítať v závere, práca má v prvom rade „*súčasným aj budúcim pokoleniam pripomínať hrdinstvo a obeť našich predkov, vďaka ktorým máme dnes slobodu a svoj samostatný štát*“.

Ferdinand Vrábek rozdelil 168 strán textu do 18 kapitol. V prvej z nich, nazvanej *Úvod* (s. 12 – 15), čitateľom stručne približuje osudy Slovákov a Čechov na bojiskách prvej svetovej vojny, následky vojnového konfliktu, počty obetí na frontoch i v zázemí, domáci a zahraničný odboj či zložitý proces kreovania československého zahraničného vojska. Osobitnú pozornosť venuje osobe Milana Rastislava Štefánika a jeho významu pri budovaní légii, no nezabúda ani na ďalších významných Slovákov v légiách. Druhá kapitola, pomenovaná *Slovensko, Slováci a krajina vo víre prvej svetovej vojny* (s. 16 – 21), je venovaná životu Slovákov v Uhorsku v predvečer vypuknutia prvej svetovej vojny, životu slovenských krajanov v USA, „rozchodu“ Slovákov s Uhorskom a ich postupnému príklonu k myšlienke vytvorenia spoločného štátu s Čechmi. Kapitola končí obsadzovaním územia Slovenska československým vojskom a bojmi o južné hranice novovzniknutého štátu.

V tretej kapitole, nazvanej *Stručné dejiny a druhy čs. légii* (s. 22 – 39), autor približuje pomery v rakúsko-uhorskej armáde, osudy Čechov a Slovákov v zajatí či ich postoj k vojne. Následne svoju pozornosť sústreďuje na účasť Čechov a Slovákov v radoch armád dohodových mocností, na vznik a pôsobenie Českej družiny v Kýjeve a Roty Nazdar vo Francúzsku, vznik autonómnej československej armády vo Francúzsku, Taliansku a Rusku, boje československých legionárov s boľševikmi až po ich strastiplný návrat do novej vlasti. Štvrtá kapitola v poradí, pomenovaná *Prvé čs. dobrovoľnícke jednotky – Česká družina a Rota Nazdar* (s. 40 – 43), čitateľom približuje život českých a slovenských krajanov v Rusku počas prvej svetovej vojny, činnosť Zväzu česko-slovenských spolkov v Rusku, osudy Českej družiny až po založenie Československého strelčského pluku. V druhej časti kapitoly autor opisu-

je život krajanov vo Francúzsku, osudy tzv. Roty Nazdar až po jej zánik a pridelenie jej zostávajúcich členov k iným útvarom Cudzineckej légie.

Kapitoly s poradovými číslami 5 – 10, nazvané *Od Českej družiny k Československej brigáde* (s. 44 – 58), *Zborov* (s. 59 – 70), *Bachmač* (s. 71 – 77), *Čelabinsk* (s. 78 – 89), *Sibírska anabáza* (s. 90 – 93) a *Návrat ruských legionárov domov* (s. 94 – 96), podrobnejšie osvetľujú pôsobenie československých légii v Rusku. Ferdinand Vrábek sa v nich zamerával na osvetlenie sporov medzi krajanovými spolkami v Rusku, konflikt Milana Rastislava Štefánika s Josefom Dürichom či situáciu českých a slovenských zajatcov v Rusku. Následne čitateľom približuje tri kľúčové ozbrojené vystúpenia československých legionárov v Rusku – Zborov, Bachmač a Čelabinsk. Všíma si tu predovšetkým to, v čom spočíval „zásadný význam“ týchto bitiek pre ďalšie osudy ruských legionárov, ako sa menil postoj „ruskej strany“ k nášmu zahraničnému vojsku či to, ako sa v minulosti písalo o týchto udalostiach. Následne čitateľom približuje boje československých legionárov s príslušníkmi Červenej armády, obsadenie miest na Povolží, na Urale a na Sibíri, ústup československých légii na východ, ich príchod do Vladivostoku a presun do novej vlasti.

V samom závere desiatej kapitoly si vši- ma aj to, ako obyvateľstvo z rôznych častí republiky vívalo vracajúcich sa legionárov. Jedenásta kapitola, pomenovaná *Bojiská vo Francúzsku, Taliansku a na Slovensku* (s. 97 – 104), čitateľom približuje bojové nasadenie Roty Nazdar, presun zajatcov českej a slovenskej národnosti do Francúzska a zriadenie autonómnej československej jednotky vo Francúzsku či nasadenie československých legionárov v bojoch s Nemcami pri dedinách Aspach-le-Haut, Aspach-le-Bas a Kreuzwald a pri mestách Vouziers, Terron a Chastres. Pokračuje vznikom československého dobrovoľníckeho zboru v Taliansku, uzavretím dohody o zriadení československého vojska v Taliansku, nasadením legionárov na rieke Piava a kóte Doss Alto a nasadením talianskych legionárov v Československu, do bojov proti Maďarsku a Poľsku. V samom závere

kapitoly Ferdinand Vrábek podrobnejšie opisuje nasadenie legionárov na území Slovenska, ich boje s maďarskými jednotkami až po uzavretie prímeria a stiahnutie sa maďarských jednotiek z nášho územia.

Dvanásta kapitola, nazvaná *Diferenciácia medzi legionármí 1918 - 1945* (s. 105 - 119), upozorňuje, že legionári nikdy neboli „jednoliatou masou“. Autor v nej čitateľov oboznamuje s dvoma „základnými tábormi“ legionárov - a to: s centralistami a s autonomistami. V kapitole sa však venuje aj meniacemu sa pohľadu slovenských autonomistov na osobu generála Milana Rastislava Štefánika. Čs. *legiónári v SNP* (s. 120 - 126) je pomenovanie pre v poradí trinástu kapitolu, ktorá približuje komplikované vzťahy legionárov s ľudákmi, postupnú diferenciáciu v rámci komunity legionárov, tzv. Legionárske memorandum z 14. marca 1939 či postoj prvej Slovenskej republiky k legionárom. Štrnástá kapitola, nazvaná *Osudy legionárov po februári 1948* (s. 127 - 128), opisuje príčiny negatívneho postoja komunistického režimu k legionárom a ich odstraňovanie z armády, bezpečnostných zložiek, úradov, škôl a pod.

V pätnástej kapitole, ktorá nesie príhodný názov *Čs. légie a naša súčasnosť* (s. 129 - 131), Ferdinand Vrábek opisuje vznik a osudy Československej obce legionárskej, vznik dvojice jej partnerských organizácií na Slovensku - t. j. Nadácie Milana Rastislava Štefánika a Spoločnosti Milana Rastislava Štefánika, krátke pôsobenie Jednoty Československej obce legionárskej až po reorganizáciu Jednoty Československej obce legionárskej, ku ktorej došlo na začiatku roku 2021. V závere kapitoly približuje aktivity Československej obce legionárskej v súčasnosti, projekt Legie 100 i projekt Legiovlak. Šestnásta kapitola, nesúca pomenovanie *Medailóny významných Slovákov v čs. légiiach* (s. 132 - 147), opisuje životné osudy dvadsiatich šiestich významných legionárov - Slovákov. Sedemnástou kapitolou práce je *Záver* (s. 148 - 149), za ktorým nasleduje záverečná osemnásta kapitola pomenovaná *Chronologický prehľad* (s. 150 - 154), kde Ferdinand Vrábek v prehľadnej forme chronologicky zoradil najvýznamnejšie udalosti rokov 1914 - 1920.

Práca *Vlastenci a hrdinovia : Slováci v prvom odboji*, si podľa jej autora, „nenárokujú podrobné a úplné vyličenie“ problematiky účasti Slovákov v československých légiiach, práve naopak, má sa stať akýmsi „odrazovým mostíkom pre nové generácie bádateľov dopĺňajúcich postupne mozaiku tejto významnej kapitoly našich dejín“, nakoľko „činy našich predkov si to rozhodne zaslúžia“.

Lukáš Tkáč

SNYDER, Timothy. *Čierna zem: Holokaust ako história a varovanie*. Bratislava : Premedia, 2. vyd., 2019. 432 s. ISBN 978-80-8159-696-4.

Americký historik Timothy Snyder sa venuje dejinám strednej a východnej Európy. V súčasnosti pôsobí na Inštitúte spoločenskovedných odborov vo Viedni. Anotovaná kniha sa venuje téme holokaustu v čase pred a počas druhej svetovej vojny. Problematika holokaustu patrí k najlepšie zdokumentovaným kapitolám dejín. Vyvstáva preto otázka, či sa vôbec dá k tejto uzavretej kapitole dejín, niečo nové napísať. Autor však využíva nové pramene z východnej Európy a zabudnuté svedectvá Židov, ktorí prežili holokaust. Autor si všimá environmentálne pozadie nacistickej ideológie a vidí istú paralelu so súčasnosťou, keď sa klimatické zmeny premietajú do politického diania.

Kniha má dvanásť kapitol. V úvode s názvom *Hitlerov svet* predstavuje Hitlerovu filozofiu. Snyder sleduje Hitlerove úvahy a plány na ovládnutie územia strednej a východnej Európy, ktoré boli z Hitlerovho pohľadu miestom na získanie nových surovín, ako aj dôležitého životného priestoru pre rozvíjanie árijskej rasy. Snyder porovnáva Hitlerovu predstavu kolonizácie východnej Európy s kolonizačnými snahami Európanov v predošlých storočiach. Istá miera nadradenosti Európanov voči ľuďom vo zvyšku sveta bola súčasťou všeobecného povedomia. Príkladom sú zámožné kolónie Britského impéria a Francúzskeho kráľovstva alebo obchod s otrokmi. Európania sa

vnímali ako nositelia civilizačného pokroku, poriadku a úrovne. Ďalším príkladom je obdobie amerických dejín, v ktorom sa európski Američania snažili kolonizovať a obsadiť územia obývané indiánmi. V tomto prípade dáva Snyder do pozornosti kontroverzné vyjadrenia amerického politika a vedca Benjamina Franklina na úkor domorodých obyvateľov. Hitler staval na tomto podklade a svoje myšlienky rozvinul a doplnil o tzv. rasovú, zoológickú teóriu nadradenosti rás. Centrom tejto teórie bola myšlienka, že existuje nadradená rasa, ktorej majú podradené rasy slúžiť. Nadradené rasy mali taktiež právo sa realizovať a prežiť na úkor podriadených rás. Práve na územiach východnej Európy videl Hitler priestor pre realizáciu svojho kolonizačného plánu.

Po úvode nasledujú dve kapitoly s názvom *Životný priestor a Berlín, Varšava, Moskva*. V druhej zmienenej kapitole načrtol Snyder postoj novovzniknutého Poľského štátu voči židovskému obyvateľstvu. Prekvapivé je, že sa Poľsko ešte pred vypuknutím vojny spolu s nacistami najviac zasadzovalo o riešenie židovskej otázky v Európe. Snyder však uvádza, že aj keď bol antisemitizmus predvojnového Poľska a nacistického Nemecka evidentný, v mnohom sa zásadne od seba odlišuje. Zatiaľ čo cieľom Poliakov bolo presídlenie Židov do inej časti sveta (Madagaskar alebo Palestína), cieľom nacistov bola ich eliminácia. Spočiatku bol však zámer Hitlera, spolu s Poliakmi, vyviezť Židov na ostrov Madagaskar. Viackrát sa pokúsil do tohto plánu zatiahnuť Poľsko. Poliáci však narážali na nelogickosť Hitlerovho plánu, ako aj na jeho neuskutočniteľnosť. Sami sa totiž pokúšali nadviazať kontakt s Francúzmi, ktorí tento nápad zamietli (s. 71). Taktiež zaujme fakt, že Hitler rátal pred vypuknutím vojny s Poľskom ako spojencom pri veľkom útoku voči ZSSR. Svoje tvrdenia opiera o archívne dokumenty.

Ďalej sleduje vývoj v strednej Európe v rokoch 1938 - 1939. Snyder sa sústreďuje na geopolitické aspekty - zameriava sa na pripojenie Rakúska k Nemecku, rozbitie Československa a útok na Poľsko. Autor však tieto udalosti sleduje prioritne z pohľadu ho-

lokaustu. Popisuje, ako sa nacisti pokúšali vysídliť časť rakúskych Židov do Poľska. Čitateľa môže zaujať porovnanie nacistického a sovietskeho systému okupácie Poľska v kapitole *Dvojitá okupácia*. Jedným zo záverov autora je, že Sovietsi mali prepracovanejší spôsob vraždenia politických oponentov než nacisti (s. 130). V ďalších kapitolách si všima operáciu *Barbarossa* a následné zavádzanie rasového prenasledovania na územiach dobytého Sovietskeho zväzu. Zápas dvoch nebezpečných ideológií stál životy niekoľko desiatok miliónov ľudí. Miera páchaných zločinov bola na oboch stranách rovnaká. Snyder opisuje proces politických a rasových čistiek vykonávaných jednotkami SS, ozbrojenými jednotkami *Einsatzgruppen*, ale aj NKVD. Ďalej sleduje proces radikalizácie nacistov, ktorá viedla ku katastrofe vyhľadzovacích táborov. Snyder vidí príčinu páchania týchto zverstiev v rozklade a zničení inštitúcií.

Autor sa opiera o pestrý poznámkový aparát. Necituje pod čiarou v texte, ale poznámky uvádza na konci knihy. Kniha obsahuje kritický aparát v podobe poznámok k transkripcii, použitých skratiek a prameňov. Snyder používal materiál z desiatok archívov v Európe, ako aj v USA. Kapitolu Pramene delí na sekcie ako denníky, memoáre a korešpondencia, primárne pramene o Hitlerovi, primárne pramene o holokauste, noviny a novinové články a ďalšie.

V knihe Čierna zem sa Timothy Snyder pokúsil o nové vysvetlenia obrovských ukrutností napáchaných v dvadsiatom storočí. Taktiež poukazuje na riziká, ktorým čelíme v súčasnosti. Namiesto vidiny lepšej budúcnosti sa svet, podľa Snydera, ponára do apokalyptických predstáv boja o zdroje. Snyderova práca nie je nevyčerateľným a únavným pokusom o faktografické vyrozprávanie udalostí. Metodológia a práca s archívnymi dokumentmi vnáša nové svetlo na dejiny holokaustu. Práve v čase opätovného popierania holokaustu, oživenia extrémistických politických strán v Európe, masívneho prúdu dezinformácií, pomáha kniha od Snydera skutočne pochopiť holokaust v jeho

dejinnom kontexte. Zároveň čitateľovi poukazuje na podobnosti súčasnosťou.

Samuel Červeňanský

HLAVINKA, Ján - SALNER, Peter (ed.). *Tábor smrti Sobibor : Dejiny a odkaz*. Bratislava : Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Dokumentačné stredisko holokaustu, Marenčin PT, 2019, 262 s. ISBN 978-80-569-0449-7.

V roku 2019 vydal Ústav etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied, Dokumentačné stredisko holokaustu a vydavateľstvo Marenčin PT ako svoju 823. publikáciu, kolektívnu monografiu *Tábor smrti Sobibor : Dejiny a odkaz*, pod ktorú sa ako zostavovatelia podpísali Ján Hlavinka a Peter Salner. Monografia je výstupom z medzinárodnej konferencie, ktorá sa pri príležitosti 75. výročia vzbury väzňov a následnej likvidácie nacistického tábora smrti Sobibor, uskutočnila v našom hlavnom meste.

Osem kapitol publikácie, možno z hľadiska ich obsahu rozdeliť do dvoch tematických blokov. Do prvého zostavovatelia zaradili tie, ktoré sa venujú otázkam vzniku, jestvovania a zániku vyhladzovacieho tábora Sobibor a do druhého zasa tie, ktoré sa opierajú o etnologické výskumné postupy a poznatky.

V prvej kapitole, nazvanej *Lublinská oblasť a Akcia Reinhard : (Nemecký a židovský pohľad)* (s. 13 - 37) izraelský historik David Silberklang približuje širšie súvislosti „najväčšej vyvražďovacej akcie“ holokaustu, počas ktorej nacisti v priebehu zhruba deviatich mesiacov zavraždili v táboroch smrti Belzec, Sobibor a Majdanek či pri masových popravách strelbou asi milión Židov. Poľský bádateľ Tomasz Oleksy-Zborowski v druhej kapitole, pomenovanej *Vyhladzovací tábor Sobibor* (s. 39 - 63) podrobne opisuje výstavbu a vnútornú štruktúru tábora, jeho personál či „mechanizmus masového vraždenia“ v tomto vyhladzovacom tábore. Svoju pozornosť následne zameriava na táborových väzňov, ich život a prácu, ale i na ich pokusy o odpor či útek. Osobitnú pozornosť venuje

aj udalostiam z 14. októbra 1943, kedy v Sobibore vypukla vzbura väzňov, ktorá v konečnom dôsledku viedla k jeho likvidácii.

V samom závere autor stručne približuje životné osudy Aleksandra Aronoviča Pečerského, Leona Feldhendlera a Arkadija Vajspapira, ktorí sa aktívne zapojili do prípravy povstania väzňov. Tretia kapitola, nesúca názov *Pôvod a motivácia páchatel'ov vo vyhladzovacom tábore Sobibor : kolektívna biografía* (s. 67 - 99), sa venuje personálu tábora Sobibor. Sara Berger z talianskej Fondazione Museo della Shoah v nej hľadá odpovede na otázky: *Kto tvoril túto malú skupinu nemeckých a rakúskych mužov, ktorí nesú zodpovednosť za masové vraždenie v Sobibore?, Prečo ich prevelili do Poľska? či Odkiaľ pochádzali a akú mali motiváciu?* V samom závere stručne približuje i tzv. Sobiborské súdne procesy. Podrobnejšie sa tejto problematike venuje rakúsky bádateľ Dieter Pohl v štvrtej kapitole, pomenovanej *Sobibor : Súdy s páchatel'mi* (s. 101 - 116). Upozorňuje, že ak sa pozrieme na trestnoprávnu zodpovednosť za masové vraždy, ktoré boli spáchané vo vyhladzovacom tábore Sobibor, výsledok je skutočne znepokojujúci. Za celkový počet približne 170 000 obetí bolo súdených a odsúdených len desať Nemcov, pričom väčšina z nich strávila vo väzení iba určitý čas. Za prvostupňových vrahov boli považovaní len štyria obžalovaní, všetci ostatní boli označení iba za spolupáchatel'ov. Dieter Pohl sa nevenoval len „nemeckým“ vyšetrovaniam zločinov spáchaných v Sobibore, ale svoju pozornosť zameriaval aj na tie „mimonemecké“, týkajúce sa takmer výlučne príslušníkov „nenemeckých“ pomocných strážnych oddielov.

Piata kapitola nesie názov *Deportácie Židov zo Slovenska do tábora smrti Sobibor* (s.119 - 141). Ján Hlavinka z Historického ústavu SAV sa v nej venoval problematike deportácií slovenských Židov do nacistického vyhladzovacieho tábora Sobibor a číslam, ktoré sa uvádzajú v súvislosti s počtom obetí z územia Slovenska. Ako upozorňuje, problém počtu obetí zo Slovenska je stále do istej miery otvorenou otázkou. Odhady sa pohybujú v rozmedzí od 24 000 do 28 000

slovenských Židov. Tábor Sobibor je tak miestom, kde počas holokaustu zavraždili najväčší počet Židov z územia Slovenska.

Šiesta kapitola, nesúca pomenovanie *Zkušenosti s natáčením svědectví oral history při dokumentování transportů z Protektorátu Čechy a Morava* (s. 143 - 165), je prvou z trojice etnografických kapitol monografie. Český historik a politológ Lukáš Příbýl v nej zaspomínal sa svoje opakované návštevy Lublinu i jeho širokého okolia, ktoré sa uskutočnili v rozmedzí rokov 2000 - 2006, počas zbierania materiálu pre dokumentárny seriál *Zabudnuté transporty*, v ktorom sa snažil zmapovať v tej dobe ešte nie príliš známe tábory a getá, kam odišli vlaky s českými a moravskými Židmi. Autor v kapitole „odcitol niekoľko čriepkov z rozhovorov“ s poľskými dedinčanmi, ktorí spomínali na vojnové roky a osudy tamojších Židov. V závere kapitoly čitateľom stručne približuje svoje skúsenosti s „poľským antisemitizmom“. Posledné dve kapitoly sú z pera pracovníkov Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV. V siedmej kapitole nazvanej *Konšpiračné teórie a holokaust : súčasné podoby popierania holokaustu v slovenských internetových zdrojoch* (s. 167 - 199) sa Zuzana Panczová venovala konšpiračným teóriám, týkajúcim sa popierania, spochybňovania a relativizácie holokaustu Židov, pričom sa sústredila na analýzu zdrojov a argumentačných stratégií internetových stránok, určených pre „slovenské publikum“. Posledná, ôsma kapitola, pomenovaná *Súčasná reflexia holokaustu na Slovensku* (s. 201 - 231), čitateľom približuje ako po roku 1989 reflektujú tragédiu holokaustu rôzne zložky slovenskej spoločnosti - konkrétne: páchatelia, obeť, diváci a záchrancovia. Jej autor, Peter Salner, si však všimá aj stav pred rokom 1989, kedy sa z ideologických dôvodov nezverejňovali informácie o „židovských témach“. Podrobne sa venuje najmä tzv. Vyhláseniu k deportáciám židov zo Slovenska z októbra 1987, ktoré bolo v podmienkach komunistického režimu prvým verejným, i keď „neoficiálnym“, vyjadrením postoja k holokaustu.

Vyhľadzovaciemu táboru Sobibor, žiaľ, slovenskí výskumníci dosiaľ nevenovali

veľkú pozornosť. Kolektívna monografia *Tábor smrti Sobibor : Dejiny a odkaz* sa aj preto snaží túto medzeru aspoň čiastočne vyplniť. Ako sa môžeme dočítať v závere, práca „vykresluje zločiny nacistov spáchané v Sobibore a zároveň pripomína utrpenie a odvahu sobiborských väzňov.“

Lukáš Tkáč